

Catàleg
de paisatge
**Les Terres
de l'Ebre**

Diputació Tarragona

Observatori del Paisatge

**Generalitat de Catalunya
Departament de Territori
i Sostenibilitat**

1714 2014

Catàleg de paisatge
**Les Terres
de l'Ebre**

Generalitat de Catalunya
**Departament de Territori
i Sostenibilitat**

Observatori del Paisatge

Diputació Tarragona

BIBLIOTECA DE CATALUNYA-DADES CIP

Les **Terres** de l'Ebre : catàleg de paisatge

Bibliografia

ISBN 9788439390961

I. Nogué i Font, Joan, 1958- ed. II. Sala i Martí, Pere,
ed. III. Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat

IV. Tarragona (Catalunya : Província). Diputació V. Títol:

Catàleg de paisatge

1. Paisatge – Catalunya – Terres de l'Ebre 2. Paisatge –
Protecció – Catalunya – Terres de l'Ebre

504(467.14)

L'edició d'aquesta obra s'ha realitzat
amb la col·laboració de la Diputació de Tarragona

© Generalitat de Catalunya

Departament de Territori i Sostenibilitat

Av. Josep Tarradellas, 2-6

08029 Barcelona

gencat.cat/territori

1a edició: desembre 2013

Tiratge: 800

ISBN: 978-84-393-9096-1

Dipòsit legal: B.15070-2013

Conseller de Territori i Sostenibilitat

Santi Vila i Vicente

Director general d'Ordenació del Territori i Urbanisme

Agustí Serra Monté

Coordinació del catàleg de paisatge

Joan Nogué i Font, director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Pere Sala i Martí, coordinador de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Elaboració del catàleg de paisatge

Equip del Consorci de Serveis Agroambientals de les comarques del Baix Ebre i Montsià (CODE), dirigit per Josep Aragonès; equip del Departament de Geografia de la Universitat Rovira i Virgili, dirigit per Sergi Saladié; i participació ciutadana dinamitzada per Neus Miró (CODE) i l'equip d'Espai TReS · Territori i Responsabilitat Social dirigit per Xavier Sabaté, sota la direcció i coordinació de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

Textos d'aquesta edició

Joan Nogué, Observatori del Paisatge de Catalunya

Pere Sala, Observatori del Paisatge de Catalunya

Jordi Grau, Observatori del Paisatge de Catalunya

Laura Puigbert, Observatori del Paisatge de Catalunya

Àgata Losantos, Observatori del Paisatge de Catalunya

Col·laboració

Gemma Bretcha, Observatori del Paisatge de Catalunya

Marc Coromina, Àrea de fotografia de l'Escola d'Art i Disseny de la Diputació de Tarragona

Marga Estorach, Consorci de Serveis Agroambientals de les Comarques del Baix Ebre i Montsià

Guillem Gutiérrez, Observatori del Paisatge de Catalunya (becari col·laborador)

Anna Jiménez, Observatori del Paisatge de Catalunya

Anna Montero, Observatori del Paisatge de Catalunya

Sergi Saladié, Universitat Rovira i Virgili

Montse Vila, Observatori del Paisatge de Catalunya

De l'edició:

Coordinació

Gabinet Tècnic del Departament de Territori i Sostenibilitat

Correcció

Anna Serra

Disseny gràfic i maquetació

Jordi Matas i Associats

Cartografia

Institut Cartogràfic de Catalunya

Fotografies

Ferran Aguilar / Àrea de fotografia de l'Escola d'Art i Disseny de la Diputació de Tarragona (Yamileth Amelines, Adrià Borràs, Gerard Boyer, Marc Coromina, Yasmina Curto, Albert Farnós, Óscar González, Óscar Lanau, Jose Miguel Martínez, Pol Masip, Cristina Sabaté, Cristina Serra i Lluís Vives) / Arxiu fotogràfic del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía / Associació Cultural Artur Bladé / bpk / Nationalgalerie, Museum Berggruen, Staatliche Museen zu Berlin / Jens Ziehe / Mariano Cebolla / Centre Picasso / Departament de Territori i Sostenibilitat / Diputació de Tarragona, Arxiu Fotogràfic Museu d'Art Modern, Alberich Fotògrafs / Enric Fontvila / Fundació Catalunya-La Pedrera / Institut Cartogràfic de Catalunya / Rafael López-Monné / Observatori del Paisatge de Catalunya / Parc Natural del Delta de l'Ebre / Sucesión Picasso / Xavier Rebés / Magda Zaragoza

Presentació

del conseller de Territori i Sostenibilitat

El 28 de maig de 2013 és una d'aquelles dates que molts conserven a la memòria: en aquell dimarts, la UNESCO va declarar les Terres de l'Ebre Reserva de la Biosfera, un reconeixement que ens honora i ens distingeix, fruit d'un treball constant i incansable per part dels que, des del mateix territori, ho van liderar.

Aquest Catàleg de paisatge que teniu entre mans, el tercer que s'edita dels cinc catàlegs aprovats fins ara, és un document que acredita de manera rigorosa i fidedigna el perquè d'aquella declaració. Ho és per diversos motius: per començar, perquè descriu i explica l'evolució dels paisatges de les Terres de l'Ebre, i constata l'existència de fins a dinou unitats de paisatge, des dels costers de l'Ebre fins al delta de l'Ebre, passant per les serres de Pàndols-Cavalls i per les serres de Cardó-Boix. Uns paisatges dinàmics en el temps, on les restes del passat musulmà conviuen amb elements propis dels nostres temps moderns, sempre amb la força dels trets característics de la Mediterrània ben presents. Artur Bladé, l'escriptor de Benissanet, potser va ser qui va saber copsar més i millor aquest paisatge, explicant-nos una realitat que en gran mesura ja forma part de la memòria històrica.

Però, sobretot, el Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre ens fa un inventari dels principals valors del paisatge, és a dir, d'aquells principals atributs que ens permeten reafirmar que el paisatge és un actiu de primer ordre que no es pot menystenir ni ignorar. I d'aquí parteix la necessitat d'actuar, ja sigui mitjançant els instruments d'ordenació del territori que tenim al nostre abast o per mitjà de la promoció del paisatge com a factor de competitivitat i de desenvolupament territorial. Aquest darrer aspecte ha de ser objecte d'una atenció especial, ja que implica trencar aquella concepció obsoleta del paisatge com a terreny de joc passiu per passar a

considerar-lo un jugador actiu. Tot un canvi de paradigma propi de la nova modernitat que ara encarem.

Les Terres de l'Ebre, com altres territoris, han patit durant molts anys la consideració de ser perifèries. De mica en mica, l'objectiu és guanyar centralitat fent gala del principi de cohesió territorial. Per aconseguir-ho, cal posar sobre la taula aquells factors endògens que ens permetran reeixir en un desenvolupament sostenible. No és l'únic que cal fer, sens dubte, però el mateix paisatge presenta tot un potencial immens per a l'activitat econòmica.

Per acabar, una constatació general i uns agraïments. La constatació és que Catalunya és un país pioner en polítiques de paisatge: un model a seguir per molts dels països d'Europa i del món. Acostumats com estem, especialment en època de crisi, a buscar referents als quals poder-nos assemblar i poder prosperar, hem de tenir clar que aquí som el mestre i no l'alumne, per molt que hàgim de seguir innovant de manera contínua sense adormir-nos en els llorers. Aviat farà una dècada que el Parlament de Catalunya va aprovar la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge i des d'aleshores l'acció ha estat ingent. I és moment també d'agrair als que ho han fet possible, començant per l'Observatori del Paisatge i tota la gent que s'ha mobilitzat perquè aquest i la resta de catàlegs siguin una realitat. Un agraïment especial, així mateix, a la Diputació de Tarragona, institució que ha finançat la publicació del Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre.

*Santi Vila i Vicente,
conseller de Territori i Sostenibilitat*

Presentació

del president de la Diputació de Tarragona

Fa més d'una vintena d'anys que des d'Europa es promou la valoració del paisatge, un paisatge entès com la suma de punts entre naturalesa, urbanisme i desenvolupament de les activitats socials, culturals i econòmiques de la població que s'hi assenta. Un paisatge mai no pot ser una cosa aïllada —naturalesa o urbanisme—, sinó el resultat de tots els factors antròpics que hi intervenen. Per aquesta mateixa raó, i al nostre país des de la Generalitat de Catalunya, es promou el desenvolupament de catàlegs de paisatge, configurats i desenvolupats per tots els agents interventors del medi. En el nostre àmbit d'actuació territorial ja són diverses les comarques que s'han adonat de la necessitat de tenir-ne, atesos, sobretot, els seus ítems de protecció i valoració del suport on tenen lloc les activitats humanes.

No hi ha dubte que les Terres de l'Ebre, amb el riu de protagonista i el delta com a eix paisatgístic clau, són riques en molts aspectes, tant agrícoles com pesquers, turístics i culturals, històrics i socials. Les persones que hi viuen i la població que les visita, els

agents que intervenen en la seva configuració, des del més petit nucli humà fins a les ciutats, es feien creditors d'aquest instrument de coneixement i d'actuació que són els catàlegs de paisatge. Els arrossars del delta, els oliverars de terra endins, els conreus hortícoles, el turisme rural i el patrimoni cultural, entre molts altres elements, són els factors bàsics d'aquest catàleg que ara publiquem amb voluntat de protecció, ordre i progrés.

Aquest catàleg, que editem de manera conjunta la Diputació de Tarragona, el Departament de Territori i Sostenibilitat i l'Observatori del Paisatge, té, doncs, un propòsit doble: per una banda fer intervenir tots els agents actuant en el medi i, per l'altra, preservar i harmonitzar els valors d'aquest paisatge.

Josep Poblet i Tous,
president de la Diputació de Tarragona

Presentació

del director de l'Observatori
del Paisatge de Catalunya

El 2010 vam publicar el catàleg de paisatge corresponent a les Terres de Lleida; el 2012, el del Camp de Tarragona, i ara, el de les Terres de l'Ebre. Anem a bon ritme, i més si es té en compte que els tres catàlegs s'han publicat al bell mig d'una de les pitjors crisis sistèmiques que han afectat el nostre país i que ha comportat una reducció dràstica dels fons públics. L'única explicació a aquesta aparent contradicció rau en la filosofia de la coedició, de la suma d'esforços entre diverses institucions, públiques i privades. En el cas que ara ens ocupa, la publicació ha estat possible gràcies a l'inestimable ajut de la Diputació de Tarragona, presidida per Josep Poblet, una persona entusiasta que, des del primer moment, es va mostrar receptiva i oberta a la possibilitat que les Terres de l'Ebre gaudissin també d'un catàleg de paisatge publicat. Aquesta col·laboració ha anat més enllà de la dimensió estrictament econòmica i s'ha endinsat en l'elaboració mateixa del producte, en concret en l'aparell fotogràfic. En efecte, l'Escola d'Art i Disseny de la Diputació de Tarragona, des de la seva seu a la capital de la demarcació, s'ha implicat activament en la producció i la recerca d'imatges. Alumnes de la zona que ben aviat esdevindran fotògrafs professionals han captat amb llur mirada perspicaç aquelles imatges que representen millor l'essència dels paisatges d'aquestes terres, i nosaltres les hem combinades amb les fotografies d'uns quants fotògrafs ja professionals i de reconegut prestigi. Vet aquí una experiència de combinació de mirades i de percepcions ben singular, poc habitual i reeixida.

Era ben pertinent i oportuna una diversitat de mirades com aquesta perquè ens trobem davant d'un territori variat, contrastat, heterogeni. Dinou han estat els paisatges identificats i delimitats a les Terres de l'Ebre, alguns dels quals compartits amb el catàleg de les Terres de Lleida (Costers de l'Ebre) i d'altres amb el del Camp de Tarragona (Serra del Tormo, Baix Priorat, Serra de Llaberia i Muntanyes de Tivissa-Vandellòs). No tots els catalans són conscients d'aquesta gran diversitat i riquesa paisatgística de les Terres de l'Ebre, si bé —i ens n'hem d'alegrar— cada cop són més els que l'estan descobrint. Només així reequilibrarem l'imaginari col·lectiu de la nació i els arquetips paisatgístics que el componen, molt — massa— balancejats, ja des de la Renaixença, cap a aquells paisatges de la Catalunya verda i humida del nord-est i, per extensió, del Pirineu i Prepirineu. Definitivament, els paisatges de les Terres de l'Ebre tenen mèrits més que sobrants per formar part del panteó dels paisatges il·lustres del país. Ho diem nosaltres i ho corrobora la UNESCO, que acaba de declarar les Terres de l'Ebre nova reserva de la biosfera, a partir d'una candidatura sorgida de la mateixa

societat civil i impulsada per una setantena d'institucions i entitats socioeconòmiques.

El paisatge actual és fruit de les herències del passat. El domini musulmà sobre les Terres de l'Ebre va ser molt important i es manifesta en topònims com Aldover, l'Assut, Alcanar, Benifallet i molts altres, així com en les tècniques de reg —les sínies, per exemple, tan abundants a les planes—, que han perdurat fins a l'actualitat. La reconquesta cristiana va donar lloc a unes estructures paisatgístiques molt característiques que han perdurat fins a dia d'avui, com el poblament agrupat en pobles fortalesa, els pobles talaia i la configuració de paisatges agroforestals articulats al voltant dels pobles i masos. Així, doncs, amb el pas dels segles s'han anat configurant uns paisatges agrícoles de l'olivera, del garrofer, de la vinya, de les feixes esglaonades que recobreixen vessants sencers, tots ells de gran interès i bellesa. Uns paisatges que, inevitablement, estan sotmesos a noves dinàmiques, que, a vegades, posen en risc la seva idiosincràsia, com l'èxode rural, que ha despoblat moltes àrees de muntanya mediterrània, o la urbanització difusa, no sempre ben resolta.

El conjunt, articulat a l'entorn del riu Ebre, segueix mantenint, amb tot, una extraordinària bellesa i personalitat. Destriar i singularitzar aquesta bellesa no és fàcil, perquè és precisament l'equilibri de molts i diversos factors el que la genera. Hi ha, però, uns quants elements que ens permeten endinsar-nos-hi, actuant d'eixos vertebradors. Em refereixo als fons escènics i les fites, al riu Ebre i les terrasses fluvials, als conreus de secà amb construccions de pedra seca, als barrancs i rieres, als conreus de cítrics, als patrons d'assentament, al delta de l'Ebre i als escenaris de la batalla de l'Ebre. N'hi hauria altres, certament, i més si incrementéssim l'escala d'anàlisi, però crec que són suficients per mostrar-nos la diversitat a què he al·ludit abans.

Acompanyat d'imatges extraordinàries, en les pàgines que segueixen el lector podrà entrar a fons en aquestes singularitats i en totes i cadascuna de les dinou unitats de paisatge reconegudes. No estem, però, davant d'un text que es limita a descriure i a donar fe d'una determinada realitat paisatgística, per excepcional que aquesta sigui. Aquest llibre és, a més, propositiu, perquè és el fruit d'un instrument d'ordenació i gestió del paisatge —el catàleg— que persegueix, sobretot, l'impuls de polítiques de paisatge concretes, factibles, realitzables. La via per aconseguir-ho són els objectius de qualitat paisatgística. Com a punt de troba-

da entre les aspiracions de la ciutadania, l'opinió dels experts i l'Administració, els objectius de qualitat paisatgística plasmen, de manera fidedigna i després d'un intens procés de consulta i participació ciutadanes, la meta final que una societat es marca a si mateixa en termes de millora dels seus paisatges. El Conveni europeu del paisatge, en el qual s'inspira la legislació catalana, els defineix com la plasmació, per part de les administracions públiques, de les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn. Més enllà de la incidència que tinguin en els instruments propis de la planificació territorial, urbanística o sectorial, els objectius de qualitat paisatgística tenen, també, la funció de promoure la consciència ciutadana en relació amb el paisatge. És a dir, no només serveixen de marc de referència per a l'Administració, en qualsevol dels seus nivells, sinó també per al conjunt de la ciutadania, tant en l'àmbit del que habitualment s'entén per societat civil com en l'àmbit pròpiament individual. Fa-

ciliten, en definitiva, l'avenç cap a una nova cultura del paisatge. Les Terres de l'Ebre disposen, també, dels seus propis objectius de qualitat paisatgística. Se n'han formulat quinze, tots ells coherents amb els deu objectius generals definits per a Catalunya. I cadascun dels dinou paisatges que formen aquest territori disposa també dels seus propis objectius de qualitat paisatgística, així com de les mesures i propostes concretes per fer-los realitat.

Quan un país és capaç de reconèixer els seus paisatges, diagnosticar-ne l'estat i proposar-se, col·lectivament, de millorar-los, vol dir que és un país madur, culte i civilitzat; vol dir que és un país amb futur.

Joan Nogué i Font,
director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Índex

Preàmbul	13	Bloc 5. Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions	211
Bloc 1. El catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre	17	Bloc 6. Les unitats de paisatge	269
1. Marc legal	18	1. Costers de l'Ebre	272
2. Els catàlegs de paisatge de Catalunya	20	2. Altiplà de la Terra Alta	290
3. Procés de participació i consulta pública i social	31	3. Serra del Tormo	308
Bloc 2. El paisatge de les Terres de l'Ebre. Aspectes generals	37	4. Riberes de l'Algars	322
1. Elements naturals	39	5. Serra de Pàndols-Cavalls	338
2. Procés històric de poblament i la seva influència sobre el paisatge	51	6. Cubeta de Móra	352
3. El paisatge actual i les seves dinàmiques	65	7. Baix Priorat	368
4. Expressió artística del paisatge	87	8. Serra de Llaberia	382
5. Valors en el paisatge	99	9. Barrufemes	396
6. Rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge	139	10. Burgans	412
7. Avaluació del paisatge	151	11. Muntanyes de Tivissa-Vandellòs	424
Bloc 3. El caràcter del paisatge de les Terres de l'Ebre. Singularitats	159	12. Serres de Cardó-Boix	438
1. Fons escènics i fites	163	13. El Port	452
2. Riu Ebre i terrasses fluvials	166	14. Plana del Baix Ebre-Montsià	468
3. Conreus de secà amb construccions de pedra seca	169	15. Paisatge fluvial de l'Ebre	484
4. Barrancs i rieres	172	16. Vessants de Tivenys-Coll de l'Alba	502
5. Conreus de cítrics	175	17. Litoral del Baix Ebre	514
6. Patrons d'assentament	178	18. Serres de Montsià-Godall	528
7. Delta de l'Ebre	182	19. Delta de l'Ebre	546
8. Batalla de l'Ebre	185	Bloc 7. Mapes	563
Bloc 4. Paisatges d'atenció especial	191	Bloc 8. Documentació de referència	589
1. El paisatge del riu Ebre	195		
2. El paisatge de l'olivera	201		
3. El paisatge de la pedra seca	205		
4. El paisatge de la batalla de l'Ebre	208		

